

ТМГ. XXXVII	Бр. 1	Стр. 33-47	Ниш	јануар - март	2013.
-------------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 316.324.8 : 338.124.4

Прегледни рад

Примљено: 10.07.2012.

Ревидирана верзија: 11.03.2013.

Одобрено за штампу: 21.03.2013.

Наташа Голубовић

Универзитет у Нишу

Економски факултет

Ниш

Горан Милошевић

Срђан Милашиновић

Криминалистичко-полицијска академија

Београд

ОТВОРЕНА ПИТАЊА ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА*

Апстракт

Истичући неолиберализам као тријумф слободног тржишта, односно не-регулисаног капитализма, критичари истичу да је глобална финансијска криза поткопала легитимитет неолиберализма. Зато је веома важно истражити да ли постоји јасна корелација између нормативних препорука неолибералне теорије и политичких и економских промена у тржишним привредама у протеклих неколико деценија. Елементарни увид у економска кретања током последњих деценија показује да постоји одређено подударње између неолибералних идеја и трајекторије многих тржишних привреда у овом периоду, али и јасне дискрепанце између неолибералне теорије и политичке и економске праксе. Неолиберализам егзистира у артикулацији са актерима и институцијама. Контекст је важан зато што имплицира различитост, зависност пута и неподударност у погледу процеса и резултата. Основни закључак рада је да једино, уколико неолиберализам посматрамо као друштвено укоревен, можемо да говоримо о неолиберализму као политичко-економској доктрини, економско-политичкој пракси и процесу економске трансформације и да установимо везу између њих.

Кључне речи: неолиберализам, тржиште, држава, слобода

natasa.golubovic@eknfak.ni.ac.rs

* Рад је резултат истраживања на пројекту *Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије (170066)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Економски факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој.

SOME OPEN ISSUES REGARDING THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Abstract

Emphasizing neoliberalism as a triumph of free market and unregulated capitalism, critics point out that the global financial crisis has undermined the legitimacy of neoliberalism. It is, therefore, very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neoliberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. Elementary insight into economic developments during the previous decades shows that there is a correspondence between the neoliberal ideas and the trajectory of many market economies, but also clear discrepancies between neoliberal theory and political and economic practices. Neoliberalism exists in articulation with the actors and institutions. Context is important because it implies variation, path dependency, and discrepancy in terms of processes and results. The main conclusion of this paper is that only if we perceive neoliberalism as socially embedded can we speak of neoliberalism as a political-economic doctrine, economic and political practice, and a process of economic transformation and establish a connection between them.

Key words: Neoliberalism, Market, State, Freedom

УВОД

Неолиберализам спада у оне концепте који су последњих деценија постали честа тема политичких и академских расправа. И поред тога, постоји доста недоумица у вези са његовим значењем. Да ли неолиберализам означава политичку идеологију? Или је то ознака за економску политику усмерену против кејнзијанске политике државне интервенције у циљу управљања агрегатном тражњом. Или је пак синоним за нову фазу у развоју капитализма? Из угла његових критичара, неолиберализам представља доминантну идеологију која обликује данашњи свет, чија је последица јачање капитализма и конзумеризма у свету и разградња проактивне државне благостања. Период јачања неолиберализма поклопио се са процесима глобализације – либерализације спољнотрговинске размене, преласка са фиксних на пливајуће девизне курсеве, раста међународне мобилности капитала и интеграције глобалног финансијског тржишта, експанзије мултинационалних корпорација, раста трансационалних производних ланаца, брзих технолошких промена у сфери информација и комуникација итд. Ова чињеница представљала је аргументацију за тврдњу да је неолиберализам политичка покретачка снага глобализације. Они који афирмативно говоре о процесу глобализације истичу

да је неолиберализам подстакао привредни раст. Противници глобализације на терет неолиберализма стављају развој нових форми капиталистичког израбљивања, раст неједнакости и кризне поремећаје. Из њиховог угла гледано, идеализација тржишта, која представља срж неокласичне економије, не даје праву слику стварности јер се такав свет битно разликује од оног у којем живимо. Економско-политичке препоруке које произилазе из таквих модела засноване су на површном разумевању економских принципа и „сировом“ политичком теоретисању, а не на разумевању конкретних проблема и њихових узрока. Једна ствар је неспорна, неолиберализам је предмет опречних интерпретација. Иако се често повезује са питањем односа државе и тржишта, неолиберализам превазилази оквире тих односа. Ради се о разгранатој грађевини, сатканој од идеја, праксе и институција. Занемаривање било ког од поменутих елемената води неразумевашу саме целине.

Уколико је неолиберализам нешто више од политичке и економске доктрине, онда мора да постоји веза између неолибералних идеја и политичких и економских промена у друштву. Другим речима, поставља се питање да ли је неолиберализам преовлађујућа идеологија, која је узроковала значајне промене у друштвеној организацији, на шта један део литературе указује, или је боље посматрати га као скуп идеја које су имале ограничен утицај на друштво и политику у последњих неколико деценија. Циљ овог рада је да утврди да ли, и у којој мери, постоји корелација између нормативних препорука неолибералне доктрине и стварне трајекторије привреда у периоду који се често означава неолибералном ером.

О ХОМОГЕНОСТИ И ДИФЕРЕНЦИРАНОСТИ ЛИБЕРАЛНЕ МИСЛИ

Прецизирање политичких идеала, циљева и уверења заједничких свим либералима није нимало лак подухват. Лако је навести познате либерале, истиче Рајан, далеко је теже утврдити шта је то што им је заједничко. Џон Лок (John Locke), Адам Смит (Adam Smith), Монтескје (Montesquieu), Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill), Џон Дјуи (John Dewey), Исаја Берлин (Isaiah Berlin) и Џон Роулс (John Rawls) свакако су либерали – али не слажу се у потпуности око свих питања (Ryan, 1993, стр. 291). У Оксфордском речнику енглеског језика *Oxford English Dictionary* (1989) либерализам се оквирно одређује као политичка идеологија која потенцира „конституционалне промене и правне или административне реформе усмерене на постицање слободе и развој демократије“. Рајан је на следећи начин сублимирао основне карактеристике либерализма (Ryan, 1993). Либерализам је скуп политичких теорија које, пре свега, наглашавају потребу да појединац буде слободан у вршењу избора између доступних

алтернатива. Поред тога, либерализам подразумева неопходност владавине права и демократског управљања. Коначно, либерализам је повезан са идејом конституционалних ограничења власти (нпр. кроз систем поделе власти, што су сугерисали рани либерали, попут Лока и Монтескјеа). Торсен и Ли либерализам одређују као политички програм или идеологију, чији циљеви укључују развој, продубљивање и очување конституционалне демократије, ограничену владу, индивидуалне слободе и основна људска и грађанска права (Thorsen & Lie, 2006, стр. 7). Поменути појмовна одређења упућују на то да либерализам треба посматрати као „практичну теорију“ изградње и одржавања демократских политика и заштите индивидуалних слобода, пре него као „метафизичку концепцију човека и друштва“, чиме се наглашава практична страна либералне политике и кључни циљеви које либерали настоје да остваре (Sartori, 1987, стр. 379–383).

Израз „неолиберализам“ може да сугерише две ствари. Прво, да је либерализам, некада утицајна политичка идеологија, у међувремену изгубио на значају, да би се поново појавио у нешто измењеној форми. Друго тумачење је да неолиберализам представља посебну идеологију, која има доста заједничких тачака, али се разликује од изворног либерализма. Према овој интерпретацији, неолиберализам дели историјске корене и основну терминологију са либерализмом у целини. Неретко се неолиберализам доживљава као повратак и ширење једног специфичног аспекта либералне традиције – економског либерализма. Тако се у Оксфордском речнику енглеског језика неолиберализам дефинише као „модификована или обновљена форма традиционалног либерализма, превасходно либерализма утемељеног на веровању у капитализам слободног тржишта и права појединаца“ (*Oxford English Dictionary*, 1989).

Између представника неолиберализма постоје очигледне разлике, па се оправдано поставља питање да ли су идеје које су заступали кохерентне до те мере да се може говорити о неолибералној доктрини – скупу онтолошких и нормативних тврдњи у вези са људским друштвом и начином на који би оно требало да буде организовано. Чињеница је да су у периоду након II светског рата неолиберали представљали симбол радикалне критике државе благостања, залагања за смањивање улоге државе и јачања улоге приватног сектора (Harvey, 2005). Једина легитимна сврха државе је заштита индивидуалних (посебно економских) слобода, као и обезбеђивање јасно дефинисаних и заштићених својинских права (Mises, 1962; Nozick, 1974). Ова начела могу се применити на међународни ниво, одакле произлази да је једини прихватљив разлог регулисања међународне трговине заштита економских слобода и својинских права (Friedman, 2006). Оно што је такође неспорно када је у питању неолиберализам је интерна диференцираност неолибералне мисли. Не ради се о хомогеној филозофији, како то на први поглед може да изгледа. Из ове

перспективе поставља се питање да ли је уопште оправдано посматрати неолиберализам као кохезивну традицију политичке мисли или као погодну ознаку за скуп политичких теорија који иде од Ротбардовога анархолиберализма (Rothbard, 2004 [1962/1970]), где се инсистира на томе да улога државе треба да буде сведена на минимум, до класичног либерализма Мизеса (Mises, 1962) и Хајека (Наук, 1973; 1976), са чврстим уверењем у то да је јака али ограничена држава неопходан предуслов друштвеног живота, као и индивидуалне и економске слободе (Thorsen & Lie, 2006, стр. 14). У одређеним сегментима ове различите политичке филозофије су јединствене, инсистирајући на повлачењу државе из привреде и стварању друштва организованог на тржишним принципима. Али су и довољно различите да захтевају изнијансирану критику која узима њихове интерне разлике озбиљно, уместо да их све сврстава под исту заставу.

НЕОЛИБЕРАЛНЕ ИДЕЈЕ VERSUS ПРАКСА

Неолиберализам се не поистовећује само са теоријом, већ и са променама у политичкој и економској сфери које произлазе из њеног нормативног аспекта. Критичари неолиберализма истичу да је глобална финансијска криза показала како нерегулисано тржиште може одвести капитализам у пропаст. С друге стране, присталице неолибералне идеологије и политике приписују неолиберализму подстицање економског раста и развој ефикасније форме слободне и отворене тржишне привреде. Овом приликом ваља указати на очигледан проблем мешања епистемолошке расправе о неком феномену, апстрахованом од контекста, са онтолошком дискусијом о стварном понашању и последицама истог феномена, или другог феномена са којим се упоређује. Ову врсту противуречности налазимо и код критичара либерализма али и заговорника либерализма. Код заговорника државне интервенције постоји јасна дихотомија између стварне државе, ону коју перципирамо, и идеалне државе, коју би имали уколико масовно гласамо, превазиђемо расколе и доградимо законску регулативу. Даље, стварно тржиште супротставља се идеалној држави. Некако се та неконзистентност превиђа и она умногоме подсећа на проблем који је још Хјум описао (Hume, 2006 [1739–40]), када је указивао на то да смо у промишљању склони да олако прелазимо преко непремостивог јаза између *јесте* и *треба*. Нема стварног моста између *јесте* и *треба*, сви такви мостови засновани су на човековом оптимизму и самообмањивању. На овакве противуречности нису имуни ни либертаријанци који конфронтирају идеални модел тржишта са несавршеном државом. Парадоксално, и када је реч о њиховој перцепцији државе присутна је својеврсна противуречност јер се држава сматра некомпетентном када је у питању регулисање привреде, али је ком-

петентна када је у питању обезбеђивање поретка (заштита својине, уговора и сл.)

Уколико је неолиберализам нешто више од политичке и економске доктрине, онда мора да постоји веза између неолибералних идеја и политичких и економских промена у друштву. Другим речима, поставља се питање везе између неолиберализма као скупа тврдњи у вези са природом људског друштва и како оно треба да буде организовано, с једне и неолиберализма као скупа економско-политичких мера и процеса, с друге стране. Будући да се неолиберализам повезује са приватизацијом, дерегулацијом, конституционалним ограничењима влади, минималном државом и јачањем индивидуалних слобода, неопходно је испитати до које мере су данашње државе и привреде неолибералне, односно у којој мери су примењивале неолибералне идеје. Другим речима, поставља се питање да ли постоји јасна корелација између нормативних препорука неолибералне теорије и политичких и економских промена у тржишним привредама у протеклих неколико деценија. Од 1970-их, а посебно након 1980-их и 1990-их, сведоци смо процеса дерегулације, приватизације и јачања тржишта. Деререгулација је уклањањем ограничења пословању предузећа омогућила повећање слободе економских актера. Приватизација је резултирала преносом власништва над капиталом из државног у приватни сектор. Приватном сектору омогућено је да конкурише државном у вези са обезбеђењем одређених добара и услуга услуга. Већ овај елементарни увид у промене током 70-их и 80-тих показује да постоји одређено подударане између неолибералних идеја и трајекторије многих привреда у овом периоду. Међутим, и поред евидентне корелације, поређење неолибералне доктрине са путањом развоја тржишних привреда открива и јасне дискрепанце између неолибералне теорије и политичке и економске праксе. Емпијска истраживања показују да није дошло до смањења величине државних издатака у поменутом периоду. У прилог ове тврдње иду и резултати истраживања које су спровели Танзи и Шукнехт (Tanzi & Schuknecht, 2000, стр. 6–7). Они су утврдили су да су између 1980 и 1996. године, укупни државни издаци, као проценат ГДП у 17 најразвијенијих привреда, порасли са 43,1% на 45,6%. Родрикова студија, која је поред земаља ОЕЦД обухватила и друге тржишне привреде, указује на позитивну корелацију између укључености земље у међународну размену и величине државних издатака, у периоду између 1960-тих и 1990-тих (Rodrik, 1998). И мада земље код којих је у последњих неколико деценија забележен брзи раст међународне размене имају мању стопу раста државних издатака, неспорно је да у периоду који многи називају неолибералном ером дошло до раста како апсолутног, тако и релативног нивоа државних издатака.

Исти тренд уочен је и када је у питању регулаторна функција државе. На то јасно указују резултати Леви-Фар студије на примеру електричне енергије и телекомуникација, на узорку који је обухватио 171 земљу, у периоду између 1980 и 2002. године (Levi-Faur, 2005, стр. 18–19). У поменутом периоду, приватизација је била праћена оснивањем нових регулаторних тела у кључним гранама. Полазећи од тога, Леви-Фар закључује да „неолиберализам подстаклао регулаторну реформу, укључујући креирање нових инструмената регулације и оснивање нових регулаторних тела“. До истог закључка дошао је и Брајтвејт (Braithwaite, 2008, стр. 24), који тврди да је за време неолибералне ере дошло до развоја „регулаторног капитализма“, где је држава задржала многе од постојећих функција (обезбеђивање добара и услуга) али и додала нове (регулација). Закључак који се природно намеће је да, иако је у последњих неколико деценија дошло до трансформације улоге државе, никако не може бити речи о њеном радикалном повлачењу из привреде.

Теоретичари попут Хајека (Најек), Ен Ранд (Аун Ранд), Роберта Нозика (Robert Nozick) или Ричарда Епштајна (Richard Epstein) имали су изузетан интелектуални утицај, али никада нису имали прилике да „управљају бродом“, како се то сликовито изразио Бернард Харкорт (The Illusion of Free Markets, 2011), јер зазиру од политичког компромиса који је неопходан у парламентарној демократији. Као пример он наводи Роналда Регана, који је заговарао минималну државу, а чија администрација је у доброј мери одговорна за кризу националног дуга. САД су пример земље у којој је неолиберална идеологија чврсто укореењена. Истовремено, у току тзв. „неолибералног периода“, државни издаци финансирани су „кејнзијанским“ методом – задуживањем.

Имајући у виду напред речено, можемо да закључимо да постоји оквирно подударње између неолибералне теорије и економско-политичке праксе, утолико што је држава препустила многе услуге приватном сектору или подстакла укључивање приватног сектора у обезбеђење социјалних услуга, поред јавног сектора. Приватизација је, међутим, често водила новој регулативи приватизованих предузећа или стварању нових регулаторних тела са задатком да надзиру новоуспостављена тржишта социјалних услуга које су до тада представљала монопол државе (Cahill, 2011, стр. 7). Економска политика заснована на неолибералној доктрини обезбедила је раст формалних, односно номиналних економских слобода. Појединци су, формално гледано, добили могућност да одлучују о размени са другим појединцима у вези са ширим кругом питања него раније – у вези са запосленостју, здравственом и социјалном заштитом. То је потпуно у складу са неолибералном аргументацијом да појединац треба да има слободу избора и реализовања својих преференција преко тржишта, без ограничења дефинисаних арбитрарном интер-

венцијом колективних ентитета, попут државе. У стварности, често смо суочени са тим да се такве формалне слободе не претачу у стварне слободе, односно да се претварају у формалне слободе само за одређене групе, због других регулатива и односа моћи који ограничавају скуп опција које стоје на располагању појединцима у обављању тих трансакција.

Не треба сметнути с ума ни чињеницу да је неолиберализам, у неколико случајева, заживео уз помоћ инструмената државне присиле. Тако је, након државног удара и свргавања с власти изабраног председника Салвадора Аљендеа 1973. године, нова влада, предвођена генералом Аугустом Пиночеом, иницирала процес приватизације, укидања протекционистичких баријера и смањења државних издатака, истовремено примењујући силу у сузбијању утицаја организованог рада и дисидената кроз утамничење, тортуру, па чак и ликвидацију. Случај Чилеа је свакако екстреман и указује на важну улогу државе у неолибералном пројекту и на контраст који постоји између неолибералне теорије и праксе (Harvey, 2005, стр. 64–86). Али и неке друге неолибералне владе такође су користиле ауторитарне политичке стратегије у циљу јачања тржишта. Средином 1980-тих влада Маргарет Тачер у Великој Британији користила је мере присиле, које су укључивале полицију и тајне службе, у циљу слабљења утицаја веома моћног *Националног синдиката рудара (National Union of Miners – NUM)*. Не само да је тако отворен пут приватизацији рудника угља, већ је ослабљен и раднички покрет уопште, што је утрло простор даљој примени неолибералних мера (Исто, стр. 59).

Напред речено упућује на закључак да је, без разликовања типова интервенције, превише упрошћено и погрешно повезивати неолиберализам са „минималном“ државом. Иако је неолиберализам, као политички пројекат, усмерен на демотирање оних форми државне интервенције које се повезују са тзв. државом благостања, социјалистичком државом или развојном државом, неолиберализам изискује државну интервенцију на плану развоја нових форми управљања, које представљају подстицај развоју тржишне привреде (Jessop, 2002, стр. 454). Отуда не изненађује то што економске, друштвене и политичке мере у склопу неолибералног пројекта често резултирале растом државне интервенције. У стварности, неолиберализам егзистира у артикулацији са актерима и институцијама. Контекст је важан зато што имплицира различитост, зависност пута и неподударност у погледу процеса и резултата. Управо зато они који се баве просторном географијом не говоре о неолиберализму, него о неолиберализацији у множини.

У овом контексту чини се корисним размотрити Фукоову перцепцију неолиберализма. Фуко неолиберализам не посматра као фиксни пакет политика, нити хегемонски пројекат, већ као облик критичког преиспитивања интервенције државе и покушај да се она

„реформише и рационализује” (Foucault, 1977, стр. 77). Овакво поимање неолиберализма донекле се разликује од увреженог схватања неолиберализма као категоричког одбацивања државне интервенције. Неолиберализам, сматра Фуко, подразумева критички став према држави, преиспитивање оправданости њене интервенције и указивање на потенцијално штетне ефекте те интервенције (Исто, стр. 74–75). Али, у смислу политичке рационалности, либерализам такође имплицира одређене облике државне интервенције.

ДРУШТВЕНА „УКОРЕЊЕНОСТ“ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Видимо да, и поред евидентне корелације између неолибералне доктрине (посматране кроз приврженост слободном тржишту и повлачење државе из привреде) и политичке и економске праксе, постоје и очигледне разлике између њих. Стога је неопходна доза опреза када постојећи политички и економски поредак описујемо као неолибералан. У циљу наглашавања чињенице да пракса тржишних привреда у последњих неколико деценија не представља веран одраз уобичајене перцепције неолибералне доктрине, неретко се испред израза неолиберализам додаје реч „постојећи“ (Brenner & Theodore, 2002; Peck & Tickell, 2002). Овај израз указује на разлику између неолибералне теорије и праксе, али истовремено имплицира и одређено подударње између њих.

У овом контексту, од значаја нам је стваралаштво Карла Полањија, који је, полазећи од премисе да је привреда уткана у институције, економске и некономске, истицао да се треба чувати апстрактних генерализација у погледу економских питања, које замагљују и превише поједностављују компликованост стварних ситуација (Polanyi, 1977, стр. XLVII–XLVIII). Овакав методолошки приступ потенцира чињеницу да су тржишта и економски процеси друштвено конструисани и супротстављен је (вештачкој) подели економске и друштвене сфере, на којој неолиберали инсистирају (Gemici, 2008, стр. 26). Полањи је у делу Велика трансформација (*The Great Transformation*) описао транзицију из феудализма у капитализам – односно у тржишну привреду – као одвајање привреде од својих друштвених темеља. Овакав процес, по Полањију, био је погубан за друштво јер је био заснован на логици „саморегулишућег тржишта“. Другим речима, саморегулишуће тржиште захтева институционално одвајање друштва на економску и политичку сферу (Polanyi, 2001 [1944], стр. 74). Лако је уочити како је схватање тржишта и државе као засебних сфера – као што то чине неолиберали – конзистентно са оваквим схватањем капитализма. Управо су и неки неолиберали окарактерисали неолиберализам као процес „одвајања“ привреде од својих друштвених основа (Best, 2003).

Из Полањијевог учења намеће се закључак да је тржиште институција коју треба објаснити, а не део природног поретка који је дат. Надовезујући се на Полањијев рад, Дагер (Dugger, 1989) наглашава чињеницу да тржиште није природни феномен, већ институција коју су створили људи и да његова форма и структура нису непроменљиви. Једна од важних импликација овог приступа – да је наставак и развој тржишта готово увек резултат промишљеног конструктивизма од стране државе – посебно је релевантна за анализу неолиберализма (Chang, 2002, стр. 547). У контексту односа државе и привреде, концепција укореењености у складу је са аргументом Леви-Фар да је регулација нужан предуслов функционисања тржишта (Levi-Faur, 2005, стр. 19). Из овог угла идеја радикалног повлачења државе из привреде показује се као неостварива.

Уколико је привреда „увек укореењена“ у друштвеним институцијама и процесима, онда не треба да изненађује чињеница да нормативни неолиберални идеал слободног тржишта никада није у потпуности реализован у пракси. Као што су капитализам, односно тржишна привреда, увек укореењени, укореењене су и специфичне манифестације капитализма. Онда има основа говорити о „укореењеном неолиберализму“. Могу се навести бар три механизма путем којих је неолиберализам „укореењен“ у друштву. Прво, неолиберализам је укореењен *идеолошки*. Черну (Cernu, 2008, стр. 39) истиче да је неолиберални концептуални оквир постао укореењен на исти начин на који је претходно либерализам био укореењен као доминантан концептуални оквир кроз који су институције обликоване и политика креирана, у периоду након II светског рата (Исто, стр. 2). Иако је данас неолиберализам оквир који дефинише социјалну и економску политику широм света, он је истовремено „интерно издиференциран... сачињен од низа повезаних, али засебних субкатегија и димензија“ (Исто, стр. 3). Иако постоји идеолошка и економско-политичка конвергенција око неолибералног језгра између конзервативних и социјално-демократских партија у већини развијених привреда, постоје одређене разлике између конзервативних и социјално-демократских варијанти неолибералне стратегије. Неолиберализам је укореењен и *институционално*. Најважнији механизам институционалног укореењивања неолиберализма је држава. Не само да неолиберализам није довео до повлачења државе из привреде, већ је држава активно укључена у процес примене и ширења неолибералних принципа. Иако је дошло до урушавања неких институција и регулативе која је била карактеристична за период након II светског рата, у међувремену су развијене нове форме регулације (Peck & Tickell, 2002, стр. 384). У оквиру поменутих процеса, нагласак је пребачен са разградње и дискредитације институција државе благостања на изградњу и консолидацију неолибералног начина управљања и регулаци-

је. Наиме, било је неопходно створити и применити нова правила да би дерегулисана тржишта функционисала. Андерсон зато тржишну дерегулацију посматра као својеврсну „поновну регулацију“ (Anderson, 1999). Увођење тржишних принципа у сферу социјалних услуга праћено је ангажовањем државе на плану субвенционирања приватних предузећа која обезбеђују те услуге – било кроз директно плаћање или пореске субвенције предузећима или корисницима услуга. Даље, држава је користила ауторитарне методе у сузбијању утицаја организованог рада, укључујући регулативу која послодавце ставља у повлашћени положај у односу на раднике. Треће, могуће је говорити и о *социо-релационој* укоренености неолиберализма. Неолиберализам се, истиче Албо (Albo, 2002, стр. 48), развијао упоредо са важном променом равнотеже између леве и деснице. Трансформација регулаторног апарата државе (кроз приватизацију, дерегулацију и афирмацију тржишта) условила је промене у самом процесу акумулације капитала, што је резултирало слабљењем моћи организованог рада и јачањем моћи капитала, не само на нивоу предузећа већ и на нивоу креирања економске политике; ослобађања капитала многих ограничења уведених након другог светског рата и ширењем сфере комодификације кроз дерегулацију и отварање сектора државних услуга за приватни капитал.

Један од разлога зашто се неолиберализам означава хегемонским концептом и пројектом је то што је пропагиран од стране глобалних институција (попут ММФ-а), које очигледно имају ту моћ да наметну своју вољу појединачним земљама. То, наравно, не значи да се неолибералне политике примењују униформно, имајући у виду различити друштвени и културни контекст у различитим земљама. Поставља се питање да ли је неолиберализам икада примењен у својој „чистој“ форми (Jessop, 2002). Или смо, уместо тога, суочени са мноштвом „хибридних“ форми које су резултат примене неолибералних идеја у специфичном контексту (Storper, 1995). У литератури се најчешће говори о две форме хибридизације када је реч о неолиберализму. Прва се односи на чињеницу да различити друштвени, историјски и културни контекст условљава разлике у неолибералним стратегијама и политикама. Друга се односи на промену садржаја неолибералних реформи, односно на стратешко прилагођавање усмерено на реализацију ширих неолибералних циљева. У том контексту Пек и Тикел (Pek & Tickell, 2002, стр. 388) говоре о три фазе кроз које је неолиберализам прошао у САД и Великој Британији. Прва фаза (*протонеолиберализам*) односи се на повратак идеологије слободног тржишта у економску науку. Другу фазу (*rollback neoliberalism*) карактеришу захтеви за смањењем државне интервенције и афирмацијом тржишта. Трећу фазу (*rollout neoliberalism*) карактеришу напори да се ублаже „негативне последице и изражене друштвене екстер-

налије уско тржишно оријентисаних форми неолиберализма”. Контрадиције и тензије настале у другој фази релативизују се „промишљеним ширењем неолибералног репертоара... у циљу укључивања нових форми управљања и регулације тржишта (Исто, стр. 390)”. Поменуте политике у супротности су са идеолошком приврженошћу „отвореном, конкурентном и нерегулисаном тржишту”, које се приписује неолиберализму. Оне ипак, истичу Пек и Тикел, носе епитет „неолибералних” јер су оријентисане на „остварење неолибералних циљева у ширем смислу” (Исто, стр. 388).

Када критичари неолиберализам означавају јединственим и хегемонским концептом они, добрим делом, преувеличавају његову моћ и утицај. Неопходно је усредсредити се на различите варијанте неолиберализма, на хибридную природу савремених политика и програма, као и на различите и контрадикторне аспекте неолибералног простора, техника и субјеката (Larner, 2003, стр. 309). Имајући у виду да овакав приступ може подстаћи бујање неповезаних студија случајева, Пек и Тикел наглашавају значај теоријске анализе на плану идентификовања сличности између различитих форми неолиберализма, али засноване на компаративној анализи емпиријских истраживања, а не *a priori* теоретисању или позивању на теоријски опус, рецимо, Фридмана и Хајека (Peck & Tickell, 2002, стр. 395). Идентификујући специфичне варијанте неолиберализма ми не истражујемо варијетете стварно постојећег, хомогеног *генуса*. Уместо тога сагледавамо ефекте постојећих, доминантних идеја у датом контексту. То значи да предмет анализе у било ком истраживачком пројекту није само „варијанта” нечег трајнијег и стабилнијег, већ квалитативно различит феномен – спој неолибералних политика и мноштва друштвених феномена.

Теза о „укорењеном“ неолиберализму у супротности је са увреженим схватањем које карактерише прихватање нормативне визије устројства привреде и друштва у оквиру неолибералне теорије као верног описа важних политичких и економских промена у протеклих неколико деценија.

ЗАКЉУЧАК

На неолиберализам се уобичајено гледа као на политичку идеологију која даје приоритет индивидуалној слободи и избору. У пракси, неолиберализам се повезује са минималном државном интервенцијом и регулацијом. Критичари неолиберализма истичу да је најновија глобална финансијска и економска криза пример тога како нерегулисано тржиште може одвести капитализам у пропаст, те да је легитимитет неолибералног пројекта неповратно поткопан. Управо из тог разлога је веома важно истражити да ли постоји јасна корела-

ција између нормативних препорука неолибералне теорије и политичких и економских промена у тржишним привредама у протеклих неколико деценија. Увид у развој неолибералне мисли показује да се не ради о једноставној и хомогеној филозофији, како то на први поглед може да изгледа. Анализа политичких и економских кретања током последњих неколико деценија показује да постоји одређено подударње између неолибералних идеја и трајекторије многих привреда, али и јасна дискрепанца између њих. Неолиберализам је, као политички пројекат, усмерен на демонтирање оних форми државне интервенције које се повезују са тзв. државом благостања, социјалистичком државом или развојном државом. С друге стране, неолиберализам подразумева државну интервенцију на плану развоја нових форми управљања, које представљају подстицај развоју тржишне привреде. То је разлог зашто су економске, друштвене и политичке мере у склопу неолибералног пројекта често резултирале растом државне интервенције. Стога је неопходна доза опреза када се постојећи политички и економски поредак описује као неолибералан. Неолиберализам егзистира у артикулацији са актерима и институцијама. Контекст је важан зато што имплицира различитост, зависност пута и неподударност у погледу процеса и резултата. Основни закључак који се намеће је да једино, уколико неолиберализам посматрамо као друштвено укоревен, можемо да говоримо о неолиберализму као политичко-економској доктрини, економско-политичкој пракси, процесу економске трансформације и да установимо везу између њих.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, T. (1999). The Meaning of Deregulation. *Journal of Australian Political Economy*, 44, 5–21.
- Albo, G. (2002). Neoliberalism, the State and the Left: A Canadian Perspective. *Monthly Review*, 54(1), 46–55.
- Best, J. (2003). From the top-down: the new financial architecture and the re-embedding of global finance. *New Political Economy*, 8(3), 363–384.
- Braithwaite, J. (2008). *Regulatory Capitalism. How it Works, Ideas for Making it Better*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Brenner, N. & Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”. *Antipode*, 34(3), 349–379.
- Cahill, D. (2011). *Neoliberalism, Crisis and the Socially Embedded Economy*. University of Sydney: Political Economy Department.
- Chang, H. (2002). Breaking the Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative to the Neo-liberal Theory of the Market and the State. *Cambridge Journal of Economics*, 26(5), 539–560.
- Cerny, P. (2008). Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2(1), 1–46.
- Dugger, W. (1989). Instituted Process and Enabling Myth: The Two Faces of the Market. *Journal of Economic Issues*, 23(2), 607–615.

- Foucault, M. (1997). The Birth of Biopolitics. In Rabinow, P. (ed.), *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984, Ethics: Subjectivity and Truth* (pp. 73–80). New York: The New Press.
- Friedman, T. (2006). *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*. London: Penguin.
- Gemici, K. (2007). Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness. *Socio-Economic Review*, 6(1), 5–33.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, F. A. (1973). *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy. Volume I: Rules and Order*. London: Routledge.
- Hayek, F. A. (1976). *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy. Volume II: The Mirage of Social Justice*. London: Routledge.
- Hume, D. (2006 [1739–40]). *A Treatise of Human Nature*, eBook, Adelaide: The University of Adelaide Library.
<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hume/david/h92t/>
- Jessop, B. (2002) Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State- Theoretical Perspective. *Antipode*, 34(3), 452-472.
- Larner, W. (2003). Guest Editorial: Neoliberalism?. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(5), 309–312.
- Levi-Faur, D. (2005). The Global Diffusion of Regulatory Capitalism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 598(21), 12–32.
- Mises, L. (1962). *The Free and Prosperous Commonwealth: An Exposition of the Ideas of Classical Liberalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Oxford English Dictionary*. (1989). Oxford: Oxford University Press.
- Peck, J. & Tickell, A. (2002). Neoliberalizing Space. *Antipode*, 34(3), 380–404.
- Pearson, H (ed.) (1977). *The Livelihood of Man*. New York: Academic Press.
- Polanyi, K. (2001 [1944]). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Rodrik, D. (1998). Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?. *The Journal of Political Economy*, 106(5), 997-1032.
- Rothbard, M. (2004 [1962/1970]). *Man, Economy, and State: A Treatise on Economic Principles—Power and Market: Government and the Economy*. Alabama: The Ludwig von Mises Institute.
- Ryan, A. (1993). Liberalism. In Goodin, E. et al. (ed.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sartori, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House, Chatham.
- Storper, M. (1995). The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, 2(3), 191–221.
- The Illusion of Free Markets: Six Questions for Bernard Harcourt. *Harper's Magazine*, September 8, 2011.
- Thorsen, D. & Amund, L. (2006). *What is Neoliberalism*. University of Oslo: Department of Political Science.
- Tanzi, V. and Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nataša Golubović, University of Niš, Faculty of Economics, Niš
Goran Milošević, Srđan Milašinović, Criminal Police Academy, Belgrade

SOME OPEN ISSUES REGARDING THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Summary

Emphasizing neo-liberalism as a triumph of free market and unregulated capitalism, critics point out that the global financial crisis has undermined the legitimacy of neoliberalism. This is therefore very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neoliberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. Elementary insights into economic developments during the last decades shows that there is a correspondence between the neo-liberal ideas and the trajectory of many market economies, but also a clear discrepancies between theory and neo-liberal political and economic practices. Neoliberalism exists in the articulation with the actors and institutions. Context is important because it implies a difference, path dependency and discrepancy in terms of process and results. Critics of neo-liberalism point out that the latest global financial and economic crisis is an example of how unregulated market can lead capitalism into disaster, and that the legitimacy of the neo-liberal project is irreversibly undermined. Precisely for this reason, it is very important to investigate whether there is a clear correlation between the normative recommendations of neo-liberal theory and political and economic changes in the market economies in recent decades. The main conclusion of this paper is that only if we perceive neoliberalism as socially embedded, we can speak of neoliberalism as an political-economic doctrine, economic and political practice, the process of economic transformation and to establish a connection between them.